

Modul 1.

Hva er transhumans

Opplæringsressurser

1. Ulike måter å utøve transhumans
2. Betydningen av transhumans
3. Tilbakeblikk

I TRANSFARM-prosjektet definerer vi transhumans som en **sesongbasert forflytning** av husdyr over lengre avstander. Hvis du praktiserer transhumans, planlegger å gjøre det, eller er interessert i transhumans, er din praksis eller interesse en del av den europeiske natur- og kulturarven! Denne opplæringsmodulen gir innsikt i ulike måter å praktisere transhumans i et utvalg av europeiske land. Modul 1 tar for seg ulike måter å utøve transhumans, betydningen av transhumans og dens historie.

1. Ulike måter å utøve transhumans

Mobilitet

Mobilitet er et sentralt tema i transhumans. Forflytningen starter fra en gård der husdyrene vanligvis oppholder seg om vinteren, i fjøset eller ute. Om våren eller sommeren flyttes de til beitemarker et stykke unna gården. Om høsten eller vinteren kommer husdyrene tilbake til gården. Avhengig av avstanden mellom gården og beitemarkene varierer varigheten av forflytningen. Den norske budeia **Katharina Sparstad** bruker omtrent 2,5 timer på å gå til sommerbeite med dyra. Den greske bonden **Rania Dimou** bruker omtrent 6 timer. Noen transhumansutøvere forflytter buskapen kontinuerlig gjennom hele eller deler av beitesesongen. Den franske bonden Pierre Pujos forflytter for eksempel dyrene sine i løpet av tre uker fra gården sin på kornsletten i **sørvest-Frankrike til Pyreneene**.

På gården som eies av den slovakiske [Salaš Turček Agrotrade Group](#) forflyttes husdyrene kontinuerlig mellom beiteområder gjennom hele beitesesongen. Med innføringen av moderne transportmidler har antallet husdyr som forflyttes til fots gått ned. Å transportere buskapen med lastebil eller tilhenger sparer tid og reduserer faren for ulykker, men det medfører også utgifter til kjøretøy og drivstoff. Den greske bonden [Demetrios Tsatsos](#) forflytter buskapen sin til fjells med kjøretøy, og til fots tilbake til gården. På den måten reduserer han utgiftene. [Sammendragsrapporten](#) og de [nasjonale rapportene](#) gir mer informasjon om det store mangfoldet av forflytningsmønstre.

Husdyr

De vanligste husdyrtypene for transhumans er sau, geit og storfe, men også andre typer husdyr blir brukt. For eksempel beiter hester i [ungarske nasjonalparker](#), og esler transporterer [nyfødte lam i Italia](#). Mange transhumansutøvere bruker tradisjonelle lokale eller regionale husdyrraser på grunn av deres spesielle egenskaper. For eksempel er [Tarasconnaise-sauen robust](#). Den tradisjonelle valakiske sauerasen er hardfør og beveger seg lett i ulendt terreng, mens den franske Lacaune-sauen produserer mer melk og kan [melkes med melkemaskein](#). Dvs. husdyrrase og type, mengde og kvalitet på produkt(ene) en transhumansutøver kan levere henger tett sammen. Beslutningen om å produsere et spesielt produkt eller å endre produksjonen kan føre til at husdyrrasen må byttes.

For eksempel planlegger den greske bonden [Demetrios Tsatsos](#) som leverer melk til foredlingsindustrien, å bytte ut sine lokale saue- og geiteraser med mer produktive raser. Den norske bonden [Simen Løken](#) ønsker å prøve å foredle en del av kumelken han produserer. Derfor kan han komme til å øke antall kyr av den tradisjonelle rasen [dølafe](#), som produserer melk med spesielt gode ysteegenskaper. Det er stor variasjon i hvor mange dyr som er involvert i transhumans. Noen transhumansutøvere har noen få dyr, mens andre har flere tusen. Den norske budeia [Sina Joten Søndmør](#) har 3 melkekyr og noen geitekillinger til selskap. Den greske bonden [Ioannis Anthoulis](#) har 3000 sauer, 50 geiter og 200 storfe.

Nyfødte lam inne i posene.
Foto av Marianna Fabbrioli

Låven. Foto Sina Joten Søndmør

Vertikalt, horisontalt og urbant

I utgangspunktet kan transhumans være enten vertikal eller horisontal. Vertikal transhumans betyr at buskapen forflyttes eller transporteres mellom lavlandet og høylandet. Vanligvis oppholder buskapen seg i høylandet eller på fjellet om sommeren. De høyereliggende områdene har tøffere klimatiske forhold og har beite bare om sommeren. Husdyrene til den østerrikske bonden [Hans Küng](#), oppholder seg imidlertid i fjellet om vinteren og sommeren, mens de beiter i lavereliggende områder om våren og høsten. Horisontal transhumans betyr at husdyrene forflytter seg uten store høydeendringer. Den slovakiske bonden [Mária Iván Tamás](#) praktiserer en slik form for transhumans med geiteflokken sin. Urban transhumans utnytter beiteressursene i urbane og bynære områder.

Dyr som beiter i fjellene. Foto av Ioannis Dekolis

Beitemarker i dalen Turňa-bekken omgitt av Silica-platået. Foto av Martina Slámová

Beite på Saint-Philippe de Meudon økologiske campus. Foto av Julie Martin

Urban transhumans utnytter beiteressursene i urbane og bynære områder. Den franske foreningen **Bergeries en ville** praktiserer urban transhumans i Paris' storbyområde. Husdyrene beiter for eksempel i offentlige parker, på plener og brakkmark. Å kategorisere transhumans i vertikal, horisontal og urban transhumans gir en bedre forståelse av variasjonen i transhumanspraksisen. I det virkelige livet kan imidlertid praksisene passe i mer enn én kategori. For eksempel forflytter det spanske kooperativet **Los Apisquillos** husdyrene sine mellom beitemarkene i nærheten av gården som ligger nord for Madrid. Siden buskaper ikke forflytter seg over store høyder, er forflytningen horisontal. Kooperativet flytter husdyrene sine imidlertid også til Casa de Campo Park i Madrid. Denne forflytningen skjer over en betydelig høydeforskjell – vertikal transhumans. Kooperativet benytter seg også av beiteressurser i en by – urban transhumans.

Tilstedeværelse av mennesker

For å regnes som transhumans i TRANSFARM-prosjektet må husdyrene være ledsaget av mennesker. Betydningen av å være ledsaget av mennesker kan imidlertid omfatte en rekke ulike praksiser. En gjeter kan være sammen med buskaper hele tiden. For eksempel har den slovakiske **gården Milko Ltd.** en heltidsansatt gjeter. **Ioannis Anthoulis** store dyreflokk er alltid under oppsyn av gjeter. Kontinuerlig bevegelse eller risiko for rovdyrangrep kan gjøre et slikt permanent tilsyn nødvendig. Husdyrene kan også være under tilsyn bare deler av tiden. **Kathrin Aslakby's** geiter beiter for eksempel på fjellbeite uten å bli fulgt av en gjeter. Kathrin Aslakby melker geitene på setra, foredler melken og tar seg av dyrene. En gjeter kan også følge dyrene bare når de forflyttes mellom inngjerdede beitemarker. For TRANSFARM-prosjektet er dette oppholdet sammen med buskaper for kort til å ansees som ledsaget av mennesker. Vi har likevel inkludert casestudier der gjeter bare oppholder seg kort tid sammen med buskaper, f.eks. i forbindelse med **beiting av nasjonalparker i Ungarn** og **beiting av diker i Tyskland**. Disse casestudiene understreker at det finnes en rekke ulike praksiser, og at det er et definisjonsspørsmål hva som regnes som transhumans.

Sommerbeite i Hautes-Pyrénées. Foto av Pierre Pujos.

En flokk sauer med vakthunder og en gjeter som snakker med borgere i Madrid. Foto av Pablo Resco.

2. Betydningen av transhumans

Produkter og tjenester

Transhumans tilbyr en rekke produkter og tjenester. Produkter som melk og kjøtt kan konsumeres direkte, selges for videreforedling eller foredles av en transhumansutøver. Den greske bonden **Ioannis Anthoulis** selger for eksempel melk til foredlingsindustrien, og foredler den selv til ost. Produkter som pels og ull krever alltid bearbeiding. Den franske **Maison de la Transhumance** samarbeider med fabrikker i Italia og Tyskland som lager turklær av saueull. Ull har tidligere vært et viktig produkt. I dag har den imidlertid mistet verdi. **Faktaarket** om ull gir mer informasjon om ull og dens potensielle bruksområder. I tillegg til å produsere mat, bevarer transhumans biologisk mangfold og attraktive landskap.

Mária Iván Tamás geiter bidrar f.eks. til å skjømte landskapet i en slovakisk nasjonalpark og dens vernede plantearter. Beiting av **ungarske nasjonalparker** med endemiske husdyraser bidrar til å bevare gressletter med høyt biologisk mangfold i tillegg til det genetiske mangfoldet av tradisjonelle husdyraser. Transhumans bidrar også til brannforebygging. Beiting av husdyr reduserer mengden treaktig plantemateriale, noe som betyr mindre tilgjengelig brensel for potensielle skogbranner. Til slutt er transhumans rik på tradisjonell kunnskap om hvordan man bruker lokale ressurser. Den norske budeia **Katharina Sparstad** er spesielt opptatt av å holde denne kunnskapen levende og formidle den til for eksempel skolebarn.

Utdanningsaktiviteter for skoler. Foto: Patrick Fabre

Transhumansøvernes grunner til å starte og fortsette med transhumans

Årsakene til at transhumansutøvere starter og fortsetter med transhumans er mange, og en utøver kan ha flere grunner. Økonomi er én grunn til å praktisere transhumans, for eksempel for den greske bonden **Ioannes Dekolis**. Flokken til den franske bonden **Pierre Pujos** kan bruke beiteressursene som er tilgjengelige gjennom den tre ukers lange vandringen. Dermed sparer bonden beiteressurser på gården og på sommerbeitet. Transhumansutøvere kan få inntekt fra salg av produkter og tjenester, støtteordninger eller lønn. Høye priser på beite i nærheten av gården kan være en annen økonomisk motivasjon for å praktisere transhumans. Den tyske bonden **Herbert Fleck** lar f.eks. en betydelig del av ungdyrene sine beite på **Adelegg-stiftelsens beitemarker**. Høye leiepriser og mangel på jord i hans region gjør dette samarbeidet nødvendig.

Transhumans krever en dyp forståelse av naturlige prosesser. Transhumansutøvere kan være motivert av at deres måte å produsere mat er naturnær, og at de bruker lokale og regionale ressurser. Praksisen deres opprettholder tradisjoner og 'passer' til landskapet. F.eks. er den norske budeia **Kathrin Aslakby** opptatt av hvordan hun kan bruke lokale ressurser og kombinere tradisjon og innovasjon i sin praksis. Å skape et transhumanslandskap med dets biologiske mangfold er også en motivasjon for transhumansutøvere. Transhumans er en livsstil. Selv om transhumans er hardt arbeid kan utøvere motiveres av at transhumans oppleves som en god måte å leve på. Dessuten er å utdanne transhumansutøvere en grunn til å praktisere transhumans. F.eks. er **Domaine du Merle** et senter for opplæring av gjetere. Se de andre **casestudiene** for mer informasjon om hvorfor transhumansutøvere bestemte seg for å praktisere transhumans.

Beite på alluvium og tilstøtende skråninger bidrar til å bevare karakteren til Turňa Creek-dalen. Foto av Martina Slámová

Sesonggården og landskapet rundt.
Foto Silje Søndmør

Sommergården Olestølen og fjellandskapet.
Foto av Kerstin Pötthoff

3. Tilbakeblikk

Begynnelsen

Arkeologiske funn og historiske dokumenter gir et innblikk i når transhumans først ble praktisert i ulike deler av Europa. Tidlige forekomster av transhumans varierer over hele Europa. I noen områder ser det ut til at transhumans utviklet seg med introduksjonen av husdyr i yngre steinalder. F.eks. er det gjort arkeologiske funn i de sørfranske Alpene som viser at det fantes en form for transhumans rundt 5000 f.Kr. Funn av sauerester i høylandet i de sørlige Pyreneene, som er ca. 7300 år gamle, beviser også tilstedeværelse av tidlige neolitiske menneskegrupper. I Norge er seterdrift dokumentert fra jernalderen (500 f.Kr. – 1050 e.Kr.), men det kan ha blitt etablert tidligere. I Slovakia ble transhumans introdusert med den valakiske koloniseringen så sent som på 1200-tallet. Vi vet ikke hvor de tidligste bønderne fikk sin kunnskap om transhumans fra, eller hvorfor de praktiserte det. Kanskje var det å flytte dyrene mellom beitemarkene og gjete dem en 'naturlig' måte å drive husdyrhold på. Kanskje dekket ikke beitemarkene i nærheten av gården husdyrenes behov gjennom hele året. Kanskje noen beiter ikke kunne brukes gjennom hele året. Kanskje krevde husdyrene kontinuerlig tilsyn på grunn av risikoen for rovdyrangrep.

Utviklingstrender

Gjennom Europas historie har omfanget av transhumans gått opp og ned. De følgende eksemplene på vekstperioder viser at tidspunktet for veksten kunne variere fra land til land. I Hellas ble omfattende beiteområder etablert i romertiden (146 – 330 e.Kr.) og middelalderen (334 – 1453 e.Kr.) og transhumans utviklet seg. Merinosauholdet i Spania hadde sin største utbredelse i senmiddelalderen og i begynnelsen av moderne tid (middelalder: 410 – 1492 e.Kr., moderne tid: 1492 – 1814).

Kupert fjellrikt pastoral landskap og gården Salaš Turček. Foto av Martina Slámová

I Ungarn ekspanderte transhumans på 1600-tallet. I Frankrike nådde saueholdet sitt høydepunkt på begynnelsen av 1800-tallet. Periodene med tilbakegang varierte også fra land til land. Nedgangen i transhumans siden andre halvdel av 1900-tallet har imidlertid funnet sted i alle land, til tross for at det i enkelte land har vært en fornyet interesse for å praktisere transhumans. Årsakene til denne utviklingen er sammensatte og omfatter så ulike forhold som omfattende endringer i nasjonale, europeiske og til og med globale økonomiske forhold, teknologisk utvikling og samfunnsmessige endringer. Politiske beslutninger om hvordan landbruket skal moderniseres er også viktige drivkrefter. F.eks. har økt effektivitet i landbruksproduksjonen gjennom mer produktive beiter og kraftfor redusert avhengigheten av ekstensive beiteområder. Høytytende husdyrraser kan mangle evnen til å dekke forbeholdet sitt ved å beite på disse utmarksområdene, siden de trenger mer næringsstoffer enn beitemarkene kan tilby.

Vintergården. Foto av Rania Dimou

Rangelands i fjellene. Foto av Rania Dimou

Hva kan vi lære av historien?

Transhumans sin historie varierer fra land til land, og det er utfordrende å trekke generelle konklusjoner om hva historien kan lære oss. Det er imidlertid mulig å trekke minst to enkle konklusjoner: 1. Lover kan støtte eller hemme transhumans. Lover som den vestgotiske loven (410 e.Kr.) i Spania, som garanterte fri forflytning av flokker på offentlige veier, bidro til å øke transhumans. I Nord-Italia ble transhumans vanskeligere å utøve etter at den eldgamle retten til fritt beite på private åker etter innhøstingen **challenged transhumance**. 2. Fraflytting fra rurale områder fører til mangel på transhumansutøvere. Historien viser at f.eks. både Hellas og Spania har opplevd en fraflytting som har resultert i mangel på transhumansutøvere. En nedgang i antall utøvere er fortsatt en av hovedutfordringene for transhumans i alle landene som er med i **TRANSFARM-**

prosjektet. Gjennom historien har transhumansutøvere utviklet omfattende kunnskap om bruk av lokale og regionale ressurser. De har vist stor kreativitet når det gjelder å utnytte naturressursene og utvikle produktene sine. Denne kreativiteten gjenspeiles også i casestudiene, for eksempel når det gjelder å ta **imot besøkende, direkte markedsføring, utnytte mulighetene i landskapsskjøtsel og drive formidling i byer.** For å motvirke de sterke kreftene som driver den nåværende nedgangen i transhumans, er denne kreativiteten kombinert med støtte fra samfunnet og myndighetene kanskje nøkkelen til suksess.

Anbefalt litteratur

Bele, B., Nielsen, V.K.S., Orejas, A., Ron, J.A. 2021. Intangible cultural heritage of transhumance landscapes: their roles and values – examples from Norway, France and Spain. *Transhumance. Papers from the International Association of Landscape Archaeology Conference, Newcastle upon Tyne, 2018.*

Bindi, L. (ed.) 2022. *Grazing Communities. Pastoralism on the Move and Biocultural Heritage Frictions.* DOI: doi.org/10.3167/9781800734753

Collis, J. R., Pearce, M., Nicolis, F. (eds.) 2016: *Summer Farms: Seasonal Exploitation of the Uplands from Prehistory to the Present.*

Liechti, K., Biber, J. P. 2016: Pastoralism in Europe: characteristics and challenges of highland–lowland transhumance. *Revue Scientifique et Technique–Office International des Epizooties* 35–2. DOI: doi.org/10.20506/rst.35.2.2541

Oteros–Rozas, E., Ontillera–Sánchez, R., Sanosa, P., Gómez–Baggethun, E. Reyes–Garcia, V. González, J. A. 2013. Traditional ecocultural knowledge among transhumant pastoralists in Mediterranean Spain. *Ecology & Society* 18–3. DOI: doi.org/10.5751/ES-05597-180333

